

*др Радомир Лукић,
редовни професор Правног факултета у Београду*

ОГРАНИЧЕЊА СТАВА О КЛАСНОЈ ПРИРОДИ ПРАВА

Познат је став да је право класне природе, особито међу марксистима, који га сматрају, и с правом, битним за марксистичко схватање права. Међутим, не треба заборавити да је Маркс тај став преузео, као што сам каже, од напредних буржоаских писаца, а његови зачеци би се могли тражити и код много ранијих мислилаца. Познато је такође да тај став значи да право штити класне интересе владајуће класе, одн., уколико се подробније истражи, њен основни интерес — начин производње, својину средстава за производњу. Отуд се право и јавља с класама, постоји само у класном друштву.

Да је ово тачно (под условом да се право схвати као скуп норми с државном санкцијом) показује се и на први поглед у робовласничком и феудалном праву, где су правне разлике међу владајућом и потлаченом класом толике да скачу у очи. Нешто је сложеније то утврдити за буржоаско право, јер ту постоји правна једнакост свих грађана без обзира на класну припадност и право штити права свих грађана подједнако. Тек кад се погледа стварно стање, па се утврди да само једна класа има нека основна права, којих је друга класа лишена (као што су својина средстава производње, управљање производњом, вршење власти итд.), онда постаје јасно да је и овде право класно, да штити интересе владајуће, буржоаске класе. Открива се да овде постоји једнакост правних могућности, али да све те могућности не могу да искористе сви подједнако, те и даље постоји стварна неједнакост (додуше, знатно ублажена) као и у претходним правима.

Међутим, и пред тога, став о класној природи права не треба схватити као апсолутан, неограничен, потпун. Он трпи извесна ограничења и ублажења. А на то се често заборавља, нарочито у вулгаризираном и идеологизираном марксизму, те није наодмет подсетити на то.

Право, дакле, не штити *само* и *увек* класне интересе. То се потврђује најпре чињеницом да је владајућа класа, како се то каже, по правилу, најдужим делом своје владавине, напредна класа. Иначе не би ни могла бити на власти, сем изузетно и привремено. А отуд излази да је њен начин производње истовремено и најбољи за целокупно друштво, па тиме и за потлачену класу, која, по правилу, није још или неће уопште бити најнапреднија класа.

Ово нимало не пориче чињеницу да владајућа класа има бољи положај од потлачене класе и да тај свој положај штити правом. Због

тога се и води класна борба. Али то не мења чињеницу да би положај потлачене класе био гори под неком другом владајућом класом. Овај изузетак, дакле, не пориче суштину закона о класној природи права, али ублажава његову оштрину увођењем и неке врсте заштите интереса потлачене класе. Можда би се овде могао применити познати став да овде владајућа класа штити дугорочне интересе потлачене класе, а ограничава остварење њених краткорочних интереса. Другим речима, и овде се појављује прожимање различитих интереса исте класе, који се и супротстављају једни другима. Владајућа класа зато није само владајућа над потлаченом класом него и *водећа* класа целог друштва, па и потлачене класе, јер је једино она и способна да врши ту улогу.

Друго ограничење става о заштити интереса владајуће класе првом лежи у сложеном саставу друштва. Наиме, друштво није подељено само на две главне класе — владајућу и потлачену. Између ових класа, чак и кад су потпуно и јасно образоване, по правилу постоје разне мешовите, прелазне друштвене скупине: слојеви, већи или мањи остаци ранијих класа, зачеци нових класа итд. Штавише, у оквиру самих главних класа постоје такође различити слојеви и друге скупине на које се она дели. У њима самима постоје неједнакости и сукоб интереса, па тиме и међусобна борба, каткад врло оштра, па и крвава. Разуме се, основни класни интерес је исти, али други интереси не морају бити истоветни. Владајућа класа штити заједничке интересе свих својих делова, али може и да ограничава или и онемогућава остварење посебних интереса појединих својих делова, као што може и да штити интересе неких других друштвених скупина, које нису њени саставни делови, опет на штету интереса својих делова. Изузетно је могуће да у посебним случајевима и неки међукласни слој привремено стекне власт, па да штити своје интересе науштрб интереса целе владајуће класе, иако не може да укине њен основни фактички владајући положај у друштву. Овде треба убројити и честе случајеве класних компромиса између владајуће и потлачене класе, кад владајућа класа мора да штити интерес потлачене класе насупрот неком свом интересу како би сачувала свој владајући положај и тиме и свој основни интерес.

Следеће ограничење класне природе права потиче од извесних универзалних елемената у праву, независних од владајуће класе. Заиста, право има неке своје структурне елементе који су нужни како логички тако и функционално и који се налазе у сваком класном типу права, независно од конкретне врсте класе која ствара право. Право као посебна творевина људског ума не може без тих елемената, који се нужно намећу свакој владајућој класи. Ти су елементи нека врста „природног“, тј. нужног права, које произлази из природе самог права. Делимично су то чисто технички елементи, који су неутрални у класном погледу и који и не одређују садржину правних норми, него представљају нужне услове за било коју њихову садржину. Тако, нпр., субјект права, субјективно право и дужност итд. нужни су структурални елементи права. Истина, владајућа класа одређује одговарајућом садржином права који ће субјекти права уопште постојати и каква ће права и дужности имати, хоће ли бити једнаки итд., али она не ствара саме те елементе права, који немају класну природу по себи, него је добијају тек том конкретизацијом. Такође низ норми има нужно одређену садржину.

коју не ствара владајућа класа, која је логички нужна. Нпр., норма која прописује да се уговор мора поштовати, да дужник мора да врати дуг, да онај ко нанесе штету мора да је надокнади итд. — те норме исказују логичке (али и друштвене) нужности, јер чему, нпр., склапати уговоре ако их не треба извршавати, чему давати зајмове ако ове не треба вратити итд.?

Додуше, нема сумње да све овакве норме штите интересе владајуће класе било које врсте, те су, и поред своје универзалности, ипак у том погледу оруђа односне класе. Али они ипак остају у неку руку наткласни. С друге стране, иако штите интересе владајуће класе, они су подједнако погодни и за заштиту интереса потлачене класе. Сваки зајмодавац је заштићен, без обзира којој класи припада. Чињеница је, несумњиво, да ће далеко већи број зајмодаваца припадати владајућој класи, али ипак ће и они који припадају потлаченој класи бити такође заштићени. То показује да је право нужно тако састављено да у великој мери подједнако делује на све класе и његова заштита претежно владајуће класе није условљена увек и без изузетка самим његовим склопом, који је структурално и логички нужен, него друштвеним стварним положајем људи у класном друштву. Овакве норме су постојале и постоје и у бескласном друштву, али тамо не служе интересу класа, јер ових и нема, па стога и немају државну заштиту (а ни државе нема), те зато и не спадају у право. Правна теорија се не бави довољно овим елементима права, што је штета, јер би се тако много дубље и подробније познавало право и могло и да се усаврши његов састав и боље у пракси примењује.

Једно од најважнијих подручја где долази до ограничења или и искључења класне природе права уопште чини оно које се може назвати техничко-организационом функцијом права. Ту се не води никаква класна борба и нема потребе, бар у начелу, да се штите класни интереси, јер је реч о техничко-организационим питањима која се уређују на начин који одређује наука, одн. струка, што право не може да произвољно мења и мора да преузме из поменутог извора. Овакве правне норме обезбеђују, дакле, само да се извесни друштвени процеси врше на научно-стручно утврђен најсврхисходнији начин, без обзира о којим је очекивати да зато сви људи буду заинтересовани да се такви прописи Нпр., здравствени прописи, прописи о саобраћају или о организацији појединих друштвених служби итд. обезбеђују најрационалније вршење односних друштвених процеса, које је у интересу свих класа. Природно је очекивати да зато сви људи буду заинтересовани да се такви прописи поштују и да стога и нема потребе да они буду правни, тј. да их држава санкционише. Њих је, дакле, довољно прописати и свако ће их примењивати. Међутим, ипак се дешава да се они не примењују увек добровољно и савесно, чиме се наноси штета друштву, па се зато ипак санкционишу и постају правни. Кршење ових прописа може потицати из незнања односних субјеката, из немара, и сл. или из неког личног интереса.

Начелно, такве прописе не треба уносити у право, просто зато што није потребно, а за спречавање појединачних случајева прекршаја треба предузети друге мере, а не правне санкције (просвећивање, друштвени притисак итд.). Ако би се *злоупотребом права* називала злоупотреба

субјективног права, онда би се прописивање правних норми овакве садржине могло назвати некако друкчије (злоупотреба објективног права, злоупотреба правног облика — како смо раније предложили), мада би боља терминологија била кад би се то назвало злоупотребом права, а оно што се зове злоупотребом права, опет, назвало злоупотребом субјективног права. Но, битно је да је то право непотребно. Ово такође важи за уређење односа унутар саме владајуће класе, где сви субјекти имају исти класни интерес и где право у начелу не може да штити класни интерес.

С овог гледишта требало би преиспитати целокупно право и знатан број ових норми лишити правног карактера као непотребног. Међутим, показале се да је за изврстан број норми ипак потребно да остану правне. Конкретни друштвени услови тражиће понекад да се одступи од иначе тачних општих начелних ставова. У оквиру владајуће класе одређени владајући слојеви и друге групе неће моћи да своје посебне интересе, супротне интересима већине, заштите друкчије него правом. Посебни интереси појединаца или групе, чак и кад су ови довољно просвећени и увиђају да су ти интереси супротни другим, ширим њиховим сопственим интересима, ипак могу изазвати кршење ових последњих и потребу да се ови штите правом. То важи и за друге сличне случајеве. Злоупотреба права (одн. правног облика) овде више не постоји, бар уколико што се њом штити интерес дате класе или друге групе који се не може другим средствима тако потпуно заштитити, иако, начелно, то остаје злоупотреба.

Одавде се може извући један општији теоријски закључак, а, наиме, да право може постати нужно не само кад треба да штити интерес владајуће класе (с тиме, то не треба заборавити, и друштво уопште) у случају оштре супротности између њених интереса и интереса друге, супротстављене класе, него и у случају сукоба интереса и оштре друштвене борбе између владајуће класе и њених делова као целине или између ње и других друштвених група, као и уопште између већине друштва (а не само владајуће класе) и појединаца или групе с посебним интересима супротним интересима већине. Тако су неке врсте зачетака права (уколико што још није јасно развијена ни организована држава и њена власт, па ни санкције које она примењује за повреду таквих зачетака) ипак врло сличне праву у строгом смислу речи, као што су му сличне и неке врсте норми које такође нису право у правом смислу — нпр., норме појединих друштвених организација (цркве и сл.), које такође могу имати и своје више или мање организоване друштвене санкције. Уопште, нешто слично праву појављује се увек у случају оштрих сукоба интереса и борби значајнијих друштвених група и пре појаве друштвених класа, као и после њих. То још није право у правом смислу речи, мада неки писци употребљавају и за њих тај исти назив. Уосталом, назив није битан — битно је видети сличност између права и ових врста сличних му норми.

С друге стране, уколико је реч о нормама које санкционише држава, а које нису настале ради уређења сукоба између класа него између класа и других група, за њих се може рећи да јесу право у формалном смислу, јер имају државну санкцију, али не и у материјалном, садржинском смислу, пошто не уређују основни друштвени клас-

ни сукоб и борбу — класни сукоб и борбу. Овакво право у формалном смислу може се назвати и правом у ширем смислу или секундарним правом, правом другог реда, помоћним правом или слично. Битно је да оно иде уз *право* право, истинско право, право у материјалном (садржинском) смислу и да се може очекивати да поступно и ишчезне с ишчезавањем тог правога права или нешто касније, као што се могло и појавити пре њега.

Као што се друштво може изделити на супротстављене таборе који нису само класни него су сачињени и од других друштвених скупова, тако се оно може и ујединити као целина, па стварати и друге, шире друштвене савезе за заштиту заједничког интереса. Ови савези могу употребљавати и право за заштиту тих интереса, па ће у том случају право, додуше, штитити и интересе владајуће класе, али и интересе целог друштва, народа и сл. Такви могу бити случајеви рата, нарочито одбрамбеног, јер је национална слобода интерес народа као целине и онда се право чак може и знатно поштрићи и постати снажније у борби против издајника и уопште оних који слабе ратни напор. И уопште, заједничка држава или нација веома су снажни извори чврстих веза солидарности између свих својих припадника, и без обзира на њихову поделу на класе и класну борбу. То често ублажава класни сукоб, и не само у рату или другим тешким друштвеним околностима него и у редовном стању. Тада право у много случајева не делује првенствено против потлачене класе него против мањине која се одупире општој друштвеној солидарности, те тако донекле губи својства права у правом смислу те речи.

Не треба заборавити на овакве и сличне бројне случајеве нити терати до крајности тиме и до бесмисла схватања о класној суштини и природи права, иако је оно у основи тачно. У нас је ово нарочито с правом истицао Б. Тасић, иако није одбацивао ни класну суштину права. Он је увек истицао да се право „купа“ у једној друштвеној атмосфери, примајући и уважавајући бројне чиниоце друштвене солидарности, почев од заједничких економских и културних интереса до заједничке историје, националне свести, морала и сл. Тако се добија једна слика права која је много богатија, али и истинитија, која га не своди само на голо средство принуде владајуће класе над потлаченом, како се право осиромашује у крајњим схватањима вулгарног марксизма. Тада се у њему види и један од најзначајнијих културних и цивилизацијских чинилаца. То, уосталом, одговара, како је већ истакнуто, и чињеници да је владајућа класа најнапреднија, носилац друштвеног напретка у свим правима, која ствара нову културу и цивилизацију, а овога не може бити ако се не усваја све добро што је даровала историја и што развијају и друге друштвене класе, слојеви и остале скупине.

Ова разматрања нас најзад воде и питању социјалистичког права и његовог тзв. одумирања, где се најјасније види како право није увек потпуно и непрестано целовито, са свим својим особинама до краја развијеним. Напротив, и оно је, као и све у свету, подложно сталним променама. И оно има своје законе развоја, који нису увек једнолинијски ни праволинијски. У току тог развоја оно има раздобља јачања и слабења својих основних особености, као што се неизбежно појављују и почетно и завршно раздобље као раздобље таквог слабења тих снов-

них својстава која га и чине правом — на почетку јер ова још нису довољно развијена, на крају — јер су почела да ишчезавају. Социјалистичко право би заиста требало да покаже управо тачност тог закона развоја и ишчезавања права. Оно би морало ишчезнути упоредо с ишчезавањем класа и њихове борбе. Тиме би се на једини прави начин показало да је право заиста само производ класне борбе у друштву, а не неких других друштвених чинилаца. Социјалистичко право би овде имало вредност експеримента, који је немогућ у правом смислу речи. Уколико би право у социјализму остало и даље потпуно као у ранијим друштвима, без бар почетка одумирања, оно би потврдило да право не постоји искључиво због класне борбе, него да је уопште потребно друштву и кад је ово бескласно — *ibi societas ibi jus*. То би исто онда, наравно, важило и за државу, јер права нема без ње (наравно, уколико се правом не назову норме без државне санкције, што је сасвим могуће с терминолошког гледишта).

Ако се погледа стварно стање у данашњим социјалистичким државама, па и у најстаријој таквој држави, тешко ће бити закључити да право заиста поступно одумире, да губи своја основна својства, државну принуду и учвршћивање одн. уређење све мањег броја друштвених односа. Пре би се могло рећи да јача и принуда, нарочито у почетку, што се да и објаснити оштром класном револуционарном борбом, а да нарочито јача његова свеобухватност — оно се све више „шири“, све више односа обухвата и све их подробније регулише, тако да се оправдано говори о превеликом броју правних норми, о претераном правном нормативизму, о таквој сложености права да је постало тешко да се примењује. Могло би се чак надати да ће се у тој својој сопственој претераној величини право само од себе угуштити и тако ишчезнути управо кад достигне највећи обухват, кад буде изгледало најјаче, као што је то, уосталом, говорио, наоу у другом смислу, Стаљин — да социјалистичко право мора да све више јача да би одумрло управо кад буде најјаче. Чак и у нас, где се покушава да се уведе самоуправни социјализам, који, још начелније него онај егистички, претендује да се *право* право поступно раствара и одумире у самоуправном праву, које више и није право у правом смислу речи.

Из овога се могу закључити само две ствари. Или, прво, да је тврдња о одумирању права у социјализму тачна (или, бар, да се на основу оваквог стања не може тврдити да је нетачна), али да земље у којима постоји овакво социјалистичко право још нису достигле до пуног социјализма, кад ће се показати тачно поменути тврдње, или, друго, да у тим земљама већ постоји социјализам, те да тврдња није тачна. Изгледа да је тачније ово друго гледиште, јер се чини несумњиво да су те земље још увек далеко од социјализма. Треба, дакле, још много времена да се поменута тврдња провери и види да ли је тачна или не. Чињеницом да социјализам ни у нас није довољно развијен (у најбољем случају постоје само први зачеци његови) може се објаснити и веома слабо примењивање нашег самоуправног права, а особито оних норми које су доиста самоуправне, тј. за које није предвиђена државна санкција и које стога и не треба називати правом, макар и самоуправним. Отуд и захтев да се и ту уведу државне санкције. Отуд би излазило да и у нашем друштву постоје класе које су сличне правим класама експлоата-

торског друштва, макар да, формално посматрано, немају нека својства таквих „класичних“ класа — као што је својина средстава за производњу, постојаност у наслеђивању класног положаја и сл. Фактички, то су ипак претежно по својој суштини класе, јер међу њима постоји експлоататорски однос.

Но, за наше питање важно је подвући да социјалистичко право у процесу одумирања ипак губи нешто од своје класности, јер иначе не би ни одумирало. Другим речима, сам процес одумирања права доказивао би да такво право (иако није право у пуном смислу, јер одумире) нема онако оштро изражену класну природу као „нормално“ „дуно“ право, да се, дакле, његова правна природа ублажава, а тиме, бар до некле, и став о класној природи сваког права.

На основу ових примера, мада нису ни сви наведени, а ни они који су наведени нису довољно обрађени, може се закључити да је право у правом смислу речи проузроковано класном борбом и служи за заштиту класног интереса, али да је ова тврдња само у основи тачна и да од ње има доста изузетака, јер право има и низ некласних елемената и врши и низ других функција у друштву, одн. штити интересе многих других друштвених скупина, као и да постоји низ прелазних облика друштвених норми, које имају нека својства права, док друга немају. Право је, дакле, много сложенија појава но што се може закључити на основу иако у суштини тачне, ипак сувише упрошћене тврдње о његовој класној природи.

*Dr. Radomir Lukić,
Professor of the Faculty of Law in Belgrade*

THE LIMITATIONS TO THE THESIS OF THE CLASS CHARACTER OF LAW

Summary

It is undoubtedly true the law protects the interests of the ruling class. This is evident as far as the law of feudalism is concerned, which applies even more to that of the slave holding era. This is also true in relation to the bourgeois law, if viewed from the angle of practice, although in terms of legal forms it seems that the subjugated classes are equally protected by the law. However, in spite of its authenticity, this thesis is limited to quite a degree. Thus, the ruling class is the most progressive one and as such it protects the interests of the dominated class, although it is equally true that the specific interests of the ruling class are better protected. Certain groups, layers and other communities within the ruling class, and between it and other classes, may become the ruling ones, endangering thus the interests of majority of the ruling class. The ruling class is sometimes compelled to make compromises with the dominated classes or groups, protecting thus their interests. In case of great emergencies for the entire society, the law protects the interests of all (i.e. war or other great dangers).

The law has universal elements, which are necessary from the point of view of logic and of society as a whole, and they are independent of volition and interests of the ruling class. Hence, the law in such a way protects all juridical subjects. (Thus, a contract implies duties both for a bourgeois and for a proletarian). The law organizes social activities and techniques while applying science, protecting thus the interest of the entire society. From the strict point of view this is not its genuine function, but it is

sometimes necessary that this takes place. And finally, the socialist law in the process of withering away is protecting more and more the interest of the entire body of society.

Dr Radomir Lukić,
professeur à la Faculté de droit à Belgrade

LES LIMITES DE THESE SUR LA NATURE DE CLASSE DU DROIT

Résumé

Que le droit protège les intérêts de la classe régnante, c'est sans doute vrai. C'est évident pour le droit féodal et surtout celui de l'esclavage. Quant au droit bourgeois, c'est aussi vrai du point de vue des faits, quoique du point de vue formellement juridique il semble que les classes soumises soient également protégées par le droit. Mais, quoiqu'elle soit vraie, cette thèse est limitée dans une mesure assez large. C'est ainsi que la classe régnante est la plus progressive et comme telle elle protège les intérêts de la classe soumise, quoiqu'il soit vrai que les intérêts concrets de la classe régnante sont mieux protégés. Certaines groupes couches et d'autres communautés dans la classe régnante ou entre elle et d'autres classes peuvent devenir régnants et léser les intérêts de la majorité de la classe régnante. La classe régnante est quelquefois contrainte de faire des compromis avec les classes et groupes soumis et protéger leurs intérêts. En cas du danger grave pour la société entière, le droit protège ses intérêts (guerre ou d'autres dangers). Le droit a des éléments universels, nécessaires du point de vue logique ou social, indépendants de la volonté et des intérêts de la classe régnante, qui protègent les intérêts de tous les sujets juridiques (un contrat oblige également le bourgeois et le prolétaire). Le droit organise des activités sociales et techniques en appliquant la science et protège ainsi l'intérêt de la société toute entière. Du point de vue strict, ce n'est pas sa fonction véritable, mais quelquefois il est nécessaire qu'il le fasse. Enfin le droit socialiste, en dépérissant, commence de plus en plus à protéger l'intérêt de la société toute entière.